

Сатторова М., Камидова Н.

«ЉИЗИЛ ВА ЉОРА» АСАРИДАГИ ЖЮЛЬЕН СОРЕЛЬ ОБРАЗИГА ИЖТИМОЙ ТАСВИРЛАР

Улуф француз ёзувчиси Анри Мари Бейль - Стендаль (1783-1842) романлари, новеллалари ва хроникаларида кулланган услубий воситалар XIX аср француз ва итальян жамиятларида рўй бераётган ўзгаришларни ва шу жамиятлар вакиллари қаётини образли, бадиий тушунишга, шу билан бирга, бундай воситалар китобхон эстетик туйгуларини тарбиялашга хизмат қилади. Адибнинг асарларида индивидуал услубни акс эттиришнинг қар икки усули (қаётни бадиий ва қальёний ўзлаштириш қамда китобхонга эстетик таъсир кўрсатиш) узвий боғлиқ қолда амал қилади.

Стендаль асарлари лақрамонларнинг яъин ўтмишда Франция бошидан ўтказган ижтимоий ғалаёнлар, силкинишлар қальидаги фикр-мулоқазаларига тўла. Бу лақрамонларнинг айримлари Наполеонга сажда қилсалар, айримлари бу етти иллимга маълум ва машқур давлат арбоби, саркардани кўргани кўзи йўл, чунки Наполеон қукмронлик қилган даврда жамиятдаги айрим табалаларнинг қаль-қульуклари поймол қилинган бўлса, аксинча, айрим табалалар вакиллари учун кенг, қальий қаётга йўл очилди.

Масалан, «Љизил ва лора» романининг бош лақрамони Жюльен Сорель - пастки табалалар вакили, тахтдан ағдарилган Наполеоннинг оташин тарафдори бўлган бу йигит янги тарихий шароитда ўзининг табиий лабилиятларига мос келадиган ижтимоий маълуми эгаллашга интилади. Ўз маънавий кучи, лабилияти билан жамиятдаги ўрни, ўтинчининг ўғлига ажратилган ўрин, ўртасидаги номуносиблик Жюльенга тинчлик бермайди. У ўз маълумига эришиш учун қар ландай тўсиъларни енгиб ўтишга тайёр ва лодир, Жюльен шу маълумадга эришиш учун фаол курашади. Ўз орзу-умидларига етишишни латий маълумад қилган Жюльен бу йўлда ўзи кириб борган, ўзи тушиб лолган қар ландай шароитга, муқитга осонгина мослашади. Бирол у атрофдагилардан ўзининг асл маълумидини яширишга мажбур.

Тилёғмалик, муғомбирлик унинг асосий луролига айланади. Қар ландай янги доира, муқит эса Жюльеннинг маънавий дунёсида ўз изини лолдиради. Инсон ва муқит ўртасидаги турфун муносабатларни тасвирлашга, ижтимоий типларнинг бутун туркумини яратишга интилган айрим адиблардан фарли ўларол Стендалнинг дилъат-этибори шахсга, у билан ижтимоий воълелик ўртасидаги мураккаб ва динамик алола қамда муносабатларга ларатилган. Зеро, адиб жамият қаёт, талдири қўп жиқатдан шу жамиятни ташкил этувчи шахслар қаёт, талдири билан рўёбга чиълариш учун, инсоннинг маънавий камолотга етиши учун шарт-шароит яратилишини ижтимоий таралъийетнинг муқим омилларидан бири деб қисоблайди.

Турмуш ларама-ларшиликларини чуълур англаб етиш, ўз маълумадига

эришиш йўлида барча тўсиъларни енгиб ўтиш Жюльеннинг илтидорли табиатида дунёларашнинг кенглигини, лъатийлик, воъеликка танъидий ёндошиш каби бошка хислатларни туъдиради. Бу хислатлар айримларнинг кўрмати, таъсинига сазовор бўлса, айримларда ташвиш уйготади. Жумладан, граф Алътамиранинг дўсти дон Диего Бустос Жюльенга шундай дейди:

- Алътамира менга айтди, сиз ўзимизнинг одамлардан экансиз. Бир кун келиб сиз озодликка эришувимизда бизга ёрдам берасиз, шу боисдан кам мен сизнинг ана шу ишингизга кўмаклашмоълчиман. (1)

Мадумазель де ля Моъл эса маркиз де Круазнуа билан акасига ўзи сезмаган кълда Жюльенни кўкларга кўтариб маълтайди, унга чўчиброк, муносабатда бўлади:

"-Бу серъайрат йигитдан кўрълшингиз керак... Яна революция бошлангудек бўлса, у каммамизни гильотинага жўнатади (Лъ. лъ. 355-бет).

Асар давомида ижтимоий нарвоннинг юълори зиналаридан бирига кўтарилишга улгурган Жюльен ўз мавълеидан асло лъаноат косил лълмайди. Аксинча, у ўзи илгарилари лъизилъарли ва муким деб кисоблаган, ўзи бир умр интилган. ўша доирадан, мавълеидан хафсаласи бутунлай пир булади:

"Мен кълъилъатни севардим... Менга ким у?... каммаёлда фаълат риёкорлик ёки энг камида, фирибгарлик, бундан мустасно эмас, - шундай дея унинг лаблари нафрат билан лъимирлайди. - Йўлъ, инсон инсонга ишона олмайди" (Лъ. лъ. 564-бет).

Асарда тасвирланган ўтинчининг ўгли Жюльен болалигидан буюк саркарда Наполеонга кўр-кўрона сажда лълди, унга интилди, чунки Наполеон ўша даврдаги Жюльенлар учун йўлчи юлдуз эди. Бироль, гильотинага жўнаш олдидан Жюльеннинг ана шу йўлчи юлдуздан кам ихлоси лълатади. Бу кълат Жюльеннинг ички нутълъи, ўй-кечинмаларида ўз ифодасини топган:

"Бир хоним бечора етим-есирлар учун хайрия пули тўплай туриб, князь палончи ўн луидор иона берди, дея мени ишонтирмокчи бўлган эди. Ёирт ёлъон! Бу кам гапми! Наполеоннинг Мукаддас Елена, оролида лълган ишлари-чи... Ёирт кўзбўямачилик, Рим лъироли фойдасига таръибот.

Ё раббий! Катто шундай инсон бошига тушган кулфат ундан у бурчини адо этмоълни лълтилъ талаб лълган бир пайтда у шундай лъллоблик лъилишгача етиб борган бўлса, у кълда бошкалардан, оддий инсон зотидан нимани кутмоъл керак?" (Лъ.лъ,584-бет).

Жюльен ўзи интилган киборлар жамиятини танълд лъллар экан, ўз каёти давомида йўл лъуйган хатоларни кам тан олади: "Мен аълдан озьяпман, лекин нокаълман, - деди Жюльен пешонасига шапатилаб. - Мен шу лъамольхонада ёлъизман, лекин ёруъ дунёда ёлъиз яшаганим йўлъ, лъудратли бурч ёояси мени руклантириб келган. Ва мен ўзим белгилаб берган ана шу бурч, адашганмидим ёки кълмидим, - мен учун момаълалдириоль пайти тагида панок топишим мумкин бўлган лъудратли

дарахт танасидек бир нарса эди. Тўғри, мен иккиланардим, лъаён боргум билолмай у ёлдан-бу ёлъя талпинардим. Охир ольибатта мен кам оддий бир инсонман., " (Лъ.лъ.565-бет)

Бироль бу доирага, киборлар жамиятига тальдир тальозоси билан кириб лъолган Жюльен ана шу муќитнинг, жамиятнинг таъсиридан бутунлай холи эмас, холи бўлиши кам мумкин эмас эди, чунки жамият ва шахс кар ландай шароитда ўзаро чамбарчас алољадордир. Жюльен лъамольхонада, ёлђиз колда ўзи-ўзи билан сўзлашар экан, риёкорлигидан нафратланади: "Лекин риёкорликка лъанат ўлиб, нега кар лалай ўзим риёкорлик лъилипман, Ахир мени лъийнаётган нарса - ўлим кам, лъамольхона кам, рутубат кам эмас, балки де Реналь хонимнинг ёнимда йўлиги. Агар Веррьерда кокимни кўрмољ учун унинг уидаги ертўлада, кафталаб ўтирганимда-чи, ўшанда кам шундай зорланармидим?

Мана у, замондошларимнинг таъсири, - деди у овозини чиқариб, аччилъ, илжар экан, Ўлим бўсађасида ёлђиз ўтириб, ўзим билан ўзим гаплаша туриб кам бари бир риёкорлик лъилипман... О, ўн туљъизинчи аср!" (Лъ.к. ,565-бет).

Келтирилган мисоллар шундан далолат берадики, ёзувчи "Лъизил ва лъора" романида, шунингдек "Люсьен Лееей", "Ламъел" "Парма ибодатхонаси" романларида кам жамият ва шахс ўртасидаги ижтимоий муносабатларни, персонажларнинг ички кечинмаларини ёритиш учун психологик тасвир воситаларидан кенг фойдаланади. Бу борада эса Стендаль асарларида персонажларнинг ички монологлари орљали улар лъалбини психологик таќлил лъилиш санъати - "бу ташљи дунё билан инсон шахсининг бой, мураккаб ва динамик алољасини очиш маќоратидир".(2)

Ички монологнинг аќамияти персонаж характерињи тўлароль, ёритиш билан белгиланади. Ички монолог персонаж характеридаги айрим колатларни ойдинлаштиради, китобхоннинг бу образ каљидаги тушунчасини кенгайтиришга ёрдам беради. Ички монолог онг, кис-туйђулар ољимининг бевосита тасаввурини косил лъилади, инсон онгининг моќиятига чуљуррољ кириб бориш учун имкон яратади.

Шунинг учун машкур ёзувчилар ўз асарларида лъакрамонлар лъалб диалектикасини ёритишда уларнинг ички монологларидан кенг фойдаланиб келганлар. "Ёзувчи фалъат лъакрамоннинг тилидагини ёзмай, уни ичидан кам гапиртира билиши керак. Чунки ичидан гапиртирилгандагина, лъакрамоннинг ички олами очилади.

Лъакрамоннинг ички оламини, ичидаги бўлган оќангни, ичидаги дардни ёзувчи ўз тили билан олиб чиљади".(3)

Ички монологни каќрамонларнинг кис-туйгуларини, фикр – ўйларини ўз тили билан баён лъилиш усули деб лъараган кўпгина ёзувчилардан (4) фарљли ўлароль, Стендаль бошља асарларида бўлганидек, "Лъизил ва лъора" романида кам ички монологни шахсининг ижтимоий ва маънавий лъиёфасини белгилаб бериш учун куллаиди.

Жюльен Сорель асарнинг бошидан охиригача ўз режалари, катти-каракати, куйган лъадами-ю, унинг ољибатларини баќолаб, таќлил лъилиб

боради. Жюльен атроф-муқитни, воъеликни дилълат-эътибор билан кузатар экан, ўз ички монологада шу воъеликни ўзи дуч келган, бошидан ўтказган воъеа-қодисаларни бақолаб, тафаккур призмасидан ўтказиб боради. Шу сабабли Жюльеннинг ички монологи қам унинг ўзини тасвирлашда, қам жамиятнинг характерли томонларини ёритишда муқим рол ўйнайди.

Романда Жюльеннинг ички монологига кенг ўрин берилган. Масалан, асарнинг биргина "Ўиролича Маргарита" деб номланган X бобдаги қарикки хатбошининг бири Жюльеннинг ички монологидан иборат.

Жюльен Сорель - қакрамонона давр фарзанди. "Нима лйилмоль керак?" деган тарихий саволнинг ақамияти шу даврда рўй берган буюк воъеалар тажрибасидан келиб чилъади. Жюльен Сорель романда илк бор ўзининг севимли китоби "Илоқий Елена мемориали"ни тутган қолда пайдо бўлади. Жюльен ўша даврда ёзувчи Стендаль каби Наполеоннинг отлик аскарларини қаяжонланиб кузатади, жанглар қалъидаги қикояларни мирильиб тинглайди, қарбий хизматда бўлишни орзу лйилади. Ана давр Наполеонни "Ўз шамшири билан курраи замин қокимиға айлантйрган" бечора поручикни яратди. Шу поручик, шу Наполеон бугунги кунда кечаги имкониятларга айланиб лйолди. Бугунги кун-чи? Бугунги кун қандай? Унинг лъандай имкониятлари бор? Бугун, бу йил, яъни 1830 йилда лъандай иш тутмоль лозим? - деган лъатор саволларга жавоб бериш ниятида Стендаль ўз асарида ички монологлар ёрдамида жамиятда рўй бераётган ўзгаришларни қам чульур тақлил этади.

Бироль, энди замон ўзгарган. Наполеон даври мозийга юз тутган. Романда тасвирланган Жюльен Сорель қам эндиликда қарбий йўлдан юра олмайди, зобит бўлиш унга насиб этмайди. У атига руқоний бўла олади, холос. Зеро, бу унинг қокимият учун, келажак учун курашдаги ягона йўли, У лъарол қам бўла олмайди, чунки лъароллар замони - Бомарше замони ортда лйолган, ўша замонда лъарол фарзандлари инъилобий лйушин генераллари бўлишган. Жюльен эса оддий гувернер ёки тарбиячи бўлади, холос. У юксак салоқиятли киши бўлишига лъарамай, янги давр, янги замон унга фалъат шуни раво кўрди. Бироль кечаги кун, яъин ўтмишга айланиб лйолган кечаги кун лъакрамонга, унинг хатти-қаракатиға ўз таъсирини кўрсатди, яъни Жюльен тез-тез ички монологада ўз-ўзига "Наполеон худди шундай лйилган бўларди" дея таскин беради, бироль унинг "Наполеон сингари юришлар"и уй бекасининг ётольхоналаридаги "амалга ошириларди".

Кўринадики, Стендаль яратган Жюльен Сорель образи тимсолида китобхон кўз ўнгида трагикомик образ намоён бўлади. Бу образнинг комиклигиға сабаб шундаки, у муқаббат можароларини Робеспьер ва Наполеон жасоратлариға лйиёслайди, чунки Жюльен учун "жангда ёлиб чилиш" де Реналь хонимнинг кулидан буса олишға журъат этиш билан баробар. Романда тасвирланган Жюльен Сорель образи шу билан бирга фожевий образ. Роман драматизми икки замонани ўзаро талъослаш лйиёслашда кўринади. Зотан, кечагина Наполеон бўлишға арзигулик шахс -

Жюльен бугунги кунда оддий гувернерга, бадавлат одамларкинг кулидан кулга ўтувчи молга айланиб ўлади. Жанг майдонлари ўрнини янги замон ўқрамонлари бир-бирларини алдаб, риёкорлик ўлиб, енгиб-енгилиб юрадиган тор йўлаклар эгаллайди. Руқонийларнинг ўра либосини кийиб олган Жюльен Сорель ҳам янги замоннинг ана шу тор йўлакларига кириб ўлади.

Бироль Жюльен Сорель Ги де Мопассаннинг "Азизим" романидаги Дюруа эмас. Инъилоб ўқрамонликлари ёддан чиъариш давр қўрамони Жорж Дюруа учун муқаббат ришталари буржуа киборлари оламига кириш ва шу олам билан бирикиб кетиш воситаси бўлиб ўлади. Унинг даврига келиб, севгидан, муқаббатдан ўз маъсадлари йўлида фойдаланиш буржуазия таърибасига сингиб кетган эди, муқаббат, севги вафо деган нозик, мўътабар туйғуларни ифодаловчи тушунчалар майдалашиб, мунофильлашиб, ўз маъносини йўлотаёзган эди.(5)

Стендалнинг "Ўзил ва ўра" романида эса муқаббатнинг буюк тарихий воъеаларга ўиёс этилиши бу туйғунинг ўудрати ва юксаклигидан далолат беради. Ёзувчи бу романда туйғу ва қаракатни қамма нарсадан юъори куяди. Жюльен Сорель ўз имкониятлари учун Наполеон даври улчовларига мос муқаббатдан бошъа машъулот топа олмайди. Демак, унинг фалъат туйғуси, муқаббати ўолди ва бу туйғу асар финалида, Жюльен де Реналь хоним қаетига суиласд ўилганидан сўнг яккаю-ягона ва қальийий ладрият даражасига қўтарилади.

Зеро, Стендаль бойлик, мол-мулк энг юъори ладрият қисобланган жамиятни, буржуа киборлар оламини реалистик планда тасвирлайди, шунинг учун ҳам худди қальийий фожеалардагидек бу кучларнинг ўзаро тўлнашуви ва тенгсиз курашда асар ўқрамонининг маълуб бўлиши ўша давр қаетига, реал қальийатга тўла мос эди.

АДАБИЁТЛАР

1. Стендаль. Ўзил ва ўра. - Тошкент, Ўфур Ўулом номидаги адабиёт ва санъат наشريёти, 1986, 454-бет. (Ишнинг кейинги сақифаларида бу роман Ў. к.,. ўисъартмаси билан берилди, лаво ичида асар сақифаси кўрсатилади).
2. Бурсов Б. И. Лев Толстой и русский роман, М. -Л, Наука, 1963, с. 140.
3. Сайд Акмад. Сайланма, уч жилдлик, 3-жилд (қикоялар, комедия, миниатюралар, адабий уйлар), Тошкент, Ўафур Ўулом номидаги адабиёт ва санъат наشريёти, 1982, 618-бет.
4. Бу қалъа ларанг: Арахангельский В.Л. О внутренней монологах ческой речи в романе "Война и мир". -Лев Толстой. Проблемь! язнка и стилия (докладъ! и сообщения IX и XI толстовских чтений), Тула, 1971, с. 298-311; Юлдашев Н. Б. Эволюция внутренней монолога е ўзбекской прозе. - Вестник Московского университета. Серия 9. Филология, 1982, N3, с. 3-10 ва бошъалар.
5. Мопассан ижоди ва унинг " Азизим" романи қалъида ларанг: Холбеков М. Ги де Мопассан ижоди. - Ги де Мопассан. Қает (роман). Азизим

(роман). Новеллалар, Тошкент, Ёафур Ёулом номидаги адабиёт ва санъат
нашриёти, 1987, 5-13-бетлар.